

IŠ SEMENIŠKIŲ IR IŠ AMERIKOS

Jono Meko poeziją sunku priskirti kauriai nors kryptčiai ar generacijai, apibrėžtai poetinei mokyklai ar sąjūdžiui. Tikras paradoksas, nes jo *Semeniškių idilės* alsuote alsuoja senosios lietuvių poezijos ir prozos tradicijomis. Visa mįslė turbūt, kad jis, kaip poetas, formavosi lietuvių kultūros ir kaimo buities gelmėje. Jo pozicija susiklostė tarsi savaime, kaip kūrybos rezultatas, kaip visuma. Vėliau jau ir jis pats kiek naivokai bandė pagrįsti ją „Laiškuose Simonui Daukantui“.

Semeniškių idilės, autoriaus prisipažinimu, remiasi į Donelaitį ir Žemaitę. Pakankamai stipri ir elastinga, be abejo, čia ir sava poetinė spyruoklė, sava nepakartojama šiaurės Lietuvos sodiečio patirtis, 3–4 dešimtmečio realybė, kurią poezijoje buvome įpratę suvokti iš simbolistų (V. Mykolaičio-Putino, F. Kiršos) ar neoromantikų (ankstyvosios S. Nėries, A. Miškinio, J. Kossu-Aleksandriškio) ir iš paskutinės prieškarinio poetų kartos (H. Radausko, V. Mačernio, A. Nykos-Niliūno ir kt.) ar iš maištingų K. Binkio, K. Borutos, V. Montvilos eilėraščių.

J. Mekas, karo sąmyšyje nublokštas svetur, iš atsiminimų, ilgesio ir nostalgijos sukūrė naują tos realybės versiją, be įprastinių poetinių standartų. 26 *Semeniškių idilės* – sakytum, sena, kaip „senas lietaus šniokštimas, senas šis mūsų kalbėjimas...“, kaimo buities, papročių ir darbų, gamtos misterija su visais niuansais atkurama iš praradimo tolumos, tarsi, metaforomis šnekant, prapultyje atgaivintų daiktų melodija. Tai begalė darbų, rūpesčių, džiaugsmų, kur nėra vienos vyraujančios nuotaikos ar idėjos, o visa gyvenimo pilnuma, ištisi jausmų klodai, nerafinuoti, refleksijos neišdžiovinti. Viskas pripildyta neaiškios, nedisciplinuotos, bet vientisos galios, tylaus bruzdesio, neišsipildžiusios paslapties, žemės ir dangaus gyvastingų garsų. Tatai gal dar ir nebūtų taip gražu, jeigu ne melancholiška, viršum visko ir visur tvyranti nuotaika, – kad viskas jau yra buvę, kad tai jau ne realybė, o jos atšvaitas sieloje, pastanga suvienyti visus tuos daiktus į menišką formą ir laikyti jos pačiam kaip vienintelio, teisingo ir prasmingo gyvenimo, taip pasipriešinant tėvynės praradimo skausmui ir civilizacijos paskleistai tuštumai. Tas šiek tiek nusižiūrėtas į Donelaitį metų ciklas atrodo kaip prarastas rojus, gyvų, pažįstamų žmonių, šurkščios jų šnekos, kasdienio triūso amžinybė:

*Senas yra mūsų šis gyvenimas – ilgom kartom
nuvaikšioti laukai ir įsispaudę dirvos,
kiekviena žemės pėda kalba ir kvėpuoja dar tėvais.
Iš tų pačių vėsių ir akmeninių šulinių
jie girdydavo savo grįžusias plačias bandas,
ir kai išdubdavo jų pirkių aslos,
kai gryčių sienos imdavo lėtai byrėt –
iš tų pačių duobių jie besdavo geltoną molį,
auksinį smėlį – iš tų pačių laukų.
Ir kai ir mes išeisim,
kiti sėdės ant mėlynų palaukės akmenų,
šiaus užžėlusias lankas ir ars atokalnes...*

Nors mūsų emigracija į kitus kraštus trunka jau ne pirmas šimtmetis, ligi J. Meko neturėjome tokios gražios ir pilnos, tokios realios Tėvynės vizijos, regėjimo iš begalinio, savam krašte gyvenančiam žmogui galbūt netgi sunkiai suvokiamo tolio.

Šis rekviem prapuolusiam laikui, daiktams, buičiai sykiu nepaklūsta nė vienai girdėtai poetinei intonacijai: nei Donelaičio iškilmingumui, nei skubriam Žemaitės šnekėjimui... Tai rami, pilna rimties ir santūraus gaudulio kaimiečio šneka apie laukų darbus, vaikystės dienų draugus, kaimynus, tetas, nejučiomis virstanti tikra poezija, – taip smarkiai poeto sąmonėje viskas įstrigę, taip brangu ir pažymėta vienintelės amžinatvės ženklu. Kai realybė taip sužmoginama, persunkiama gyvo ir tikro jausmo, nepasigendame ir tradicinių lietuviškosios kaimo kultūros atramų – senajame pagoniškajame tikėjime ar krikščionybės pasaulėvaizdyje.

Geriausiomis idilėmis reikėtų laikyti „Senas yra lietaus šniokštimas“, „Septynių brolių miegančiųjų dienos“, „Vasaros naktys“, „Žiema“. Vienur kitur pasigirsta ir ne tokios poetiškos, proziškesnės intonacijos, tačiau tiek daug senos ir visuotinės kaimo žmogaus, žemdirbio patirties, kad nejučiomis pagalvoji, jog sąmonės patyrimai tokiais atvejais pradeda nebesiskirti nuo daiktų, pasaulio fenomenų, – septynių brolių miegančiųjų dienos, kai kiekvienas, apsigobęs maišu, ieškojo Lietuvoje paklydusių galvijų, buvo bene aukščiausioji dovana, žemės lemtis, kaip duona ar šaukštas... Tariamasis amžinumas ir būtinumas suteikia ritualinių, apeiginių bruožų net tokiems iš pažiūros niekingiems darbams kaip mėšlavežis.

Turėtume pripažinti, kad šioji mūsų žmogaus sąmonės pusė ligi J. Meko nebuvo taip smarkiai užgriebta, išryškinta ir išnagrinėta – nei Donelaičio, nei Krėvės, nei Vaižganto (jų kūryboje tai yra, bet greta kitų dalykų, ne tiek būties centre); tikriausiai todėl, jog kaimiečio sąmonėje dar per stipriai laikėsi tradicinės tikėjimo dogmos. J. Meko laikais galutinai suiro ir pasikeitė žemės dirbimo būdas, nuėjo į praeitį ištisa žemdirbystės kultūra. Didžiuliame ir triukšmingame Amerikos katile poetas tai turėjo itin aiškiai ir tragiškai pajusti.

Idilės mūsų literatūroje liks kaip himnas nueinantiesiems daiktams. O kas toliau? Kaip klostėsi po to poeto kelias? *Idilėmis* sąmoningai ar nesąmoningai pasipriešinta profesionaliajai mūsų poezijai, kuri kelis paskutinius dešimtmečius orientavosi į madingas Europos sroves. Antrasis pasaulinis karas, galutinai sudaužęs amžiaus pradžios mitus, dar sykį privertė suabejoti Europos kultūra ir humanizmu. Tokioje situacijoje, netekus ne tik žemės po kojomis, bet ir kultūros fono, nesutapęs su politikuojančia emigracija, gimtoji žemė ir kultūra liko vienintelė atrama, o „atsivežtinės“ tikrovės įspūdžiai – vienintelė reali patirtis. Tačiau kiekviena patirtis sensta, darosi iliuzinė ir netikra. Tai paliudijo ir emigracinės literatūros slinktys, kur lietuviškoji realybė, ypač lietuviškas kaimas, mažesnio talento poetų ir prozininkų pradėta stilizuoti ir ornamentuoti. Skaitytojams žinomos A. Škėmos ir A. Mackaus pastangos žūtbūtinai išsiplėsti iš tokios nostalgijos, pritapti prie naujosios gyvenimo situacijos, egzistencinės literatūros patirties. J. Mekas po savo *Idilių* ir čia stovi atokiau. Po išdailinto *Gėlių kalbėjimo* jo *Pavieniai žodžiai* vėl prisipildo gyvo, skausmingo reagavimo, bet čia nerasime A. Škėmai ar A. Mackui būdingo depresinio sutapimo su Vakarų dvasios krize, religinių aspiracijų, dialogo su personifikuota krikščionyste, bet išgirsime nuskaidrintą pokalbį su savo siela, pasauliu, gamta. Vis dėlto „*Pavieniai žodžiai*“ daro dvejobą įspūdį. Iš vienos pusės, traukia tyras, su sąmoningesniais psichikos klodais nesutapęs jausmas, nors tuo pat metu suabejoji jo galia, jo pajėgomis sukurti įtikinamesnę poetinę konstrukciją (R. M. Rilke (R. M. Rilke) yra rašęs, kad poezija gimsta ne iš jausmų, o iš patyrimų...). Ką reiškia vadinamasis grynas santykis su realybe arba poeto deklaruojamas ne protas, ne išmintis, ne klausimas, o malonė? Šiuolaikinė poezija ar filosofija, muzika ar tapyba turi dešimtis atsakymų, kurie prieštarauja vieni kitiems, nuoširdumas ir tikrumas juose pinasi su neįprasčiausia demagogija ir šarlatanizmu. Aišku bene tik tai, kad nei intuicijos,

nesąmoningųjų žmogaus galių akcentavimas, nei racionaliuųjų momentų persvara savaime dar nieko nereiškia: svarbiau fonas – tradicijos, kultūros, gyvenimo... Lygindami galėtume prisiminti kad ir naująją japonų literatūrą, kur sensualizmas turi tvirtas atramas seniausiuose jų kultūros kloduose, kaip ir J. Meko akcentuojamas jausmas čia dar siejamas su gilia gamtos, žmogaus ir visatos kontempliacija (J. Kavabata). Man atrodo, kad J. Meko sensualizmas gana sekus, išoriškai siejamas su Europos kultūros ir tradicijos krize, o iš tikrųjų kilęs iš poetinio likimo. *Semeniškių idilės* išsėmė patirties klodus; vėliau J. Mekas daug jėgų atidavė avangardiniam kinui (geriausieji jo filmai kūrybinės nuotaikos universalumu bene prašoka naujosios jo poezijos lygį); kaip poetas, nenorėdamas kartotis (nors *Idilių* vaizdai vis dėlto varijuojami paskutiniuose jo knygų skyreliuose), nesurado ir naujų įkvėpimo šaltinių. Tikroji kūryba bando suderinti kelis momentus: psichikos savitumą (talentą), gyvenimo pamokas ir kultūrinę patirtį. Jų sąveikoje, jų dermėje kartkartėmis blyksteli kristalas – meniška forma. *Pavieniai žodžiai* labiau deklaruoja tą dvasios tuštumą, negu kuria ją atspindinčias formas. Grafinis išdėstymas gelbsti (patiki, jog taip nusiteikus būtina laikytis „už kalbos“ – sulėtinti ją, suskaldyti), tačiau naujos estetiškos formulės, naujos struktūros taip ir negimsta. Lėkštokas jausmingumas kartais J. Mekui gerokai kaišioja koją (eilėraščių ciklas, prasidedąs dalimi „Kaip ramiai, šaltai kaip viskas miega...“, arba ciklas „Amerika“), daug kur poetinė raiška suartėja su ketvirtojo dešimtmečio neoromantiniais standartais, nepralenkia vidutiniško emigrantų eiliavimo. Profesionalios poezijos patirties, amato nepaisymas kartais dvelkteli anachronizmais – XIX a. galo neištobulinta poetika, kur žodis stovi ties poetiškumo ir banalybės riba:

Dabar aš nežinau,

kas tu buvai:

malda, ar vynas,

ar kvepalai...

Iš Gėlių kalbėjimo

Arba iš *Pavienių žodžių*: „žiūriu / aš/ į / ranką, / kaip raizgos / gyslos – / bet / neiš- / skaitau / aš gyveni- / mo / mįslės...“

Sunku ginčytis su poetu, kadangi jis savo *ars poetica* labai apsibrėžęs – kelti tik klausimus, o neieškoti atsakymų, nepasitikėti protu ar išmintimi, o deklaruoti jausmą, – visa tai ir lieka tik tam tikra išoriška pozicija, plaukiančia ir iš tikrovės, ir iš asmeninės J. Meko patirties. Amžiais puoselėta tradicija, profesionalusis menas išlaiko ne tik žavesį, bet ir nesugriaunamą esmę, vidinius įstatymus.

Nelengva ir apkaltinti poetą netikrumu; jo deklaruojamos „tuštumos“ jausmas ir tikras, ir gražus.

1972